

2) the availability and accountability of public authorities, especially in matters relating directly to citizens; 3) further improve the implementation of the current legislation that will provide effective mechanisms for public participation in the development and implementation of the state anti-corruption policy; 4) establishing sustainable forms of constructive dialogue between the public and the government on the formation and implementation of state anti-corruption policy based on the principles of partnership and cooperation.

Key words: *public, development, implementation, state anti-corruption policy, Ukraine.*

УДК 342.7

Я.В. Чистоколяний

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Статтю присвячено періодизації основних етапів генезису та виявленню перспективних напрямів розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні в трансформаційний період. Узагальнено погляди вітчизняних і зарубіжних учених щодо періодизації генезису громадянського суспільства та презентовано авторську концепцію становлення та розвитку громадянського суспільства та його інститутів у незалежній Україні. Виявлено та систематизовано тенденції розвитку громадянського суспільства та його основних інститутів в Україні в 2013-2016 рр., розкрито зміст відповідних тенденцій.

Ключові слова: *громадянське суспільство, генезис громадянського суспільства, розвиток громадянського суспільства, тенденції розвитку громадянського суспільства, інститут громадянського суспільства.*

Постановка проблеми. Розвиток України як суверенної й незалежної, демократичної, соціальної правової держави, у якій людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, відповідно до ст.ст. 1 та 3 Конституції України, визнаються найвищою цінністю [4], неможливий без активної участі в державотворчих і правотворчих процесах громадськості, громадянського суспільства та його інститутів. Громадянське суспільство на сьогодні стало важливим суб'єктом конституційно-правових відносин, хоча зміст і обсяги його правосуб'єктності нині дискутуються в юридичній науці. Очевидно, що в конституційно-правових реаліях сьогодення в науковців і громадських активістів особливої актуальності набуває проблема утвердження та подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні. Розв'язання цієї проблеми потребує відповіді на питання про періодизацію генезису громадянського суспільства та про основні тенденції його розвитку в Україні на середньострокову перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії й практики утвердження та розвитку громадянського суспільства та його інститутів є традиційним предметом наукових досліджень філософів, економістів, соціологів, правників і політологів. У конституційному праві на сьо-

годні питання генезису громадянського суспільства досліджувалися в самостійних розділах у монографіях П. Любченка «Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства» (2006 р.) [6], В. Нестеровича «Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» (2014 р.) [7], Г. Берченка «Громадянське суспільство в Україні: конституційний аспект» (2014 р.) [1] і О. Лотюк «Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні» (2015 р.) [5]. Окремі аспекти цієї проблематики також можна простежити в роботах таких учених-конституціоналістах, як Ю. Барабаш, О. Батанов, О. Ващук, В. Ковальчук, М. Козюбра, А. Колодій, А. Крусян, Р. Максакова, О. Марцеляк, В. Погорілко, В. Речицький, В. Серьогін, О. Скрипнюк, І. Сліденко, Ю. Тодика, В. Федоренко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, А. Янчук та ін.

Формування цілей. Метою статті є виявлення основних етапів становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні, а також визначення основних тенденцій його розвитку в конституційно-правових реаліях сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодення та майбутнє громадянського суспільства тісно пов'язане з попереднім досвідом генезису самого громадянського суспільства, уявлень і знань про нього, а також відповідної правотворчої та правозастосовної практики. Свого часу Л. фон Штейн писав, що суспільство, з однієї сторони, є надважливою ка-тегорією, а з іншої – найменш однозначною категорією. Ця категорія, на думку професора Віденського університету Л. фон Штейна, щонайменше тричі трансформувалася за своєю сутністю, змістом і формою – «спілкування, співіснування, суспільство» [3, с. 62]. При цьому суспільство стає громадянським лише після того, як воно об'єднує вільних і соціально активних громадян, конкурує й взаємодії з державою водночас.

Громадянське суспільство, на наше переконання, утвердилось як важлива частина конституційного дизайну та трансформувалася з політико-правової ідеї у феномен громадсько-політичного буття після унормування права на свободу асоціацій, доступ громадян до управління державними справами, а також після позитивного унормування їх права обиратися й бути обраними, у тому числі й від політичних партій, у перших конституціях і деклараціях та білях про права в Європі та Америці в кін. XVIII-XIX ст. Із цього часу в юридичній бібліографії традиційно розпочинається відлік утвердження в конституційному праві громадянського суспільства, початки його взаємодії з державою та бізнесом на паритетних засадах.

Ця точка зору підтверджується й поглядами зарубіжних і вітчизняних правознавців на утвердження та розвиток громадянського суспільства. У цьому сенсі можна звернутися до найбільш поширеної в американській і західноєвропейській політико-правовій думці та неодноразово інтерпретованої українськими ученими-конституціоналістами (Ю. Барабаш, Г. Берченко, А. Колодій, О. Лотюк, В. Нестерович, О. Скрипнюк та ін.)

теорії генезису громадянського суспільства, більш відому як «Громадянське суспільство -I, -II, -III», обґрунтованої американським ученим Дж. Александером [10]. У ній виділено три основні етапи (епохи) утвердження та розвитку громадянського суспільства в західноєвропейській теорії. Так, епоха «Громадянське суспільство - I», на думку Дж. Александера, охоплює період з кін. XVII до сер. XIX ст. Це був період, пов'язаний насамперед зі становленням ідеологічного підґрунтя феномена громадянського суспільства, відтвореного у філософсько-правових працях Т. Гоббса, Дж. Лока, А. Фергюссона, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Ф.-Г. Гегель, А. де Токвіль. Водночас з теорією утверджується й практика об'єднання вільних і соціально активних громадян-власників в асоціації та політичні партії, що сприяло формуванню т. з. «соціального капіталу» (А. де Токвіль) та створенню механізмів політичної участі громадян в управлінні державними справами на засадах лібералізму, демократії та поваги до приватної власності.

Наступна, друга епоха, або ж «Громадянське суспільство - II», на думку Дж. Александера, тривало із середини XIX і до середини XX ст. Її можна охарактеризувати як переосмислення теорії та практики громадянського суспільства та пошук нових сенсів, цілей і завдань буття громадянського суспільства. Починаючи з XX ст. світ підкоряється чітким дефініціям і конституційно-правовим процедурам. Натомість аксіологічна природа громадянського суспільства зазнає в Європі та, частково в США, занепаду під впливом кризи ідей лібералізму. З другого боку, тогочасне суспільне життя під впливом ідей К. Маркса і Ф. Енгельса та їх послідовників про виробничі сили й відносини та класову державу, а також з огляду на хвилю соціалістичних революцій, що прокотилися в Росії, Німеччині та Угорщині на початку минулого століття, та посилення авторитарних, тоталітарних і милітаристських режимів у міжвоєнний період, потребували нових ідеалів і сенсів. На жаль, суспільства знаходять ці сенси не в громадянському суспільстві та ліберальній демократії, а у фашизмі, націоналізмі та сталінізмі. Громадянське суспільство трансформується в СРСР, нацистській Німеччині, фашистській Італії та хортистській Угорщині в найгіршу модель корпоративного суспільства.

Епоха «Громадянське суспільство - III» була започаткована після завершення Другої світової війни, призвела до відродження ідей громадянського суспільства та пробудження його соціальної активності в кін. XX ст. і триває донині. Саме в 70-80-х роках XX ст. ідеї громадянського суспільства були привнесені через масові антивоєнні та студентські громадянські рухи в конституційну площину. І, хоча робота Дж. Александера завершується аналізом генезису громадянського суспільства в XX ст. [10], можна передбачити, що з кінця XX ст., після хвилі «оксамитових революцій» і руйнування колишнього СРСР і т.з. «соціалістичного табору», який заперечував цінність громадянського суспільства, світ вступив у нову епоху генезису громадянського суспільства, яка іще лише утверджується як предмет відповідних наукових досліджень [9, 108-110]. На «пост-

Александрівську» епоху припадає й зародження та розвиток громадянського суспільства в незалежній Україні. Хоча, слід зауважити на те, що і сама незалежність України стала результатом формування життєздатних інститутів громадянського суспільства національного спрямування в колишній УРСР, починаючи з 1988 р. Насамперед ідеться про започаткування в Україні за часів колишнього СРСР т.з. «перебудови» (1987-1991 рр.) утвердження та боротьбу за незалежність «Народного Руху України», «Товариства Лева», «СНУМ» і інших громадських рухів і організацій.

Щодо генезису громадянського суспільства в незалежній Україні, то сучасні українські учені-конституціоналісти (Г. Берченко, П. Любченко, О. Ващук, О. Лотюк, В. Нестерович, О. Скрипнюк та ін.) обґрунтовують низку цікавих і змістовних періодизацій та наповнюють їх змістом. Аналіз цих періодизацій, на наш погляд, сприяє розумінню основних здобутків і прорахунків розвитку громадянського суспільства та його інститутів.

Однією з перших в українській конституційно-правовій науці у 2004 році періодизацію генезису громадянського суспільства в незалежній Україні запропонувала О. Ващук. У ній виділено чотири основні етапи генезису громадянського суспільства в Україні: 1) становлення національного законодавства про громадські організації та прийняття рамкового закону «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року (1991 – 1995 рр.); 2) конституціоналізація громадських організацій, яка виразилася в закріпленні на конституційному рівні основних принципів їх правового статусу (1996 - 1997 рр.); 3) корегування національного законодавства в частині діяльності окремих видів громадських організацій (з 2002 року); 4) гармонізація національного законодавства з європейськими та світовими стандартами (1998 – 2001 рр.) [2, с. 5]. Очевидно, що ця періодизація має дискусійний характер, у тому числі й із суто методологічних причин. Адже наведені хронологічні межі виділених періодів не забезпечують безперервність генезису громадянського суспільства. Але слід зважити й на те, що запропонована вченою періодизація сприяла подальшому дискурсу щодо проблеми становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Окремо хотілося б відзначити комплексний і системний характер періодизації історії громадянського суспільства, здійснений О. Лотюк. На думку вченої, генезис конституційних основ громадянського суспільства в Україні налічує дев'ять основних етапів, які сягають від формування первинної громадської спільноти, заснованої на засадах так званої «вічевої демократії» за часів Київської Русі до пробудження громадянського суспільства та його інститутів під впливом Євромайдану 2013 р. і Революції Гідності 2014 р., беспрецедентною активністю волонтерських рухів та інших стихійних суспільних рухів для захисту української державності та реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [5, с. 153-154]. Існують і інші періодизації генезису громадянського суспільства в конституційно-правових реаліях незалежної України (1991-2016 рр.), однак зупинимось на розглянутих.

На нашу думку, генезис громадянського суспільства в Україні нараховує сім основних етапів: 1) утвердження перших легітимних, орієнтованих на національно-визвольну боротьбу інститутів громадянського суспільства («Народний Рух України» і ін.) та подолання гегемонії КПРС у Декларації про державний суверенітет України (1988-1991 рр.); 2) утвердження в незалежній Україні громадянського суспільства в особі громадських організацій і профспілок та закріплення в Конституції України 1996 р. основ його розвитку і функціонування (1991 – 1996 рр.); 3) конституційно-правове унормування правового статусу основних інститутів громадянського суспільства в спеціальних законах та створення державою правових механізмів їх залучення до участі в державному управлінні (1996 – 2004 рр.); 4) зміна ландшафту громадянського суспільства та активізація його інститутів під впливом Помаранчевої революції 2004 р., легітимізація в 2009 р. асоціацій місцевого самоврядування (2004 – 2010 рр.); 5) посилення регулятивного впливу держави на розвиток громадянського суспільства, формалізація залучення інститутів громадянського суспільства до участі в управлінні державними справами (2010 – 2013 рр.); 6) активізація громадянського суспільства та ініціювання ним Євромайдану 2013 р. і Революції Гідності 2014 р., посилення волонтерських рухів та реформаторських рухів, спрямованих на євроінтеграцію (2013-2016 рр.); 7) прийняття нової Національної стратегії розвитку громадянського суспільства та мобілізація потенціалу громадянського суспільства на захист територіальної цілісності України, проведення правових реформ (з 2016 р.) [9, с. 110-111].

Висновки. Основними тенденціями розвитку громадянського суспільства в Україні є: 1) подальше посилення інститутів громадянського суспільства, насамперед громадських і волонтерських організацій, у політичному житті України і трансформація громадянського суспільства в активний елемент національної політичної системи; 2) інтеграція українського громадянського суспільства та його інститутів у Громадянський форум держав-учасниць ЄС, як це передбачено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС від 2014 р.; 3) посилення функції громадського контролю за діяльністю органів державної влади й органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а також антикорупційної функції громадянського суспільства; 4) подальший розвиток волонтерського руху та його активізація в процесі реінтеграції АР Крим й окремих районів Донецької та Луганської областей; 5) подальша диференціація структури громадянського суспільства та легалізація нових типів і видів інститутів громадянського суспільства; 6) активізація діяльності асоціацій місцевого самоврядування та інших інститутів громадянського суспільства як партнерів органів місцевого самоврядування; 7) активізація громадських рухів і соціальних мереж з подальшою легітимацією їх конституційно-правового статусу; 8) унормування в Конституції України засад партнерства громадянського суспільства та Української держави, а також механізмів контролю інститутів громадянського суспільства за діяльністю органів державної влади та їх посадових осіб.

Використані джерела:

1. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні : конституційні аспекти : монограф. / Г. В. Берченко. – Х. : Юрайт, 2014. – 208 с.
2. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. М. Ващук ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 17 с.
3. Жичкина С.Е. Концепция «социального вопроса» и современность : монограф. / С.Е. Жичкина. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 208 с.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Лопюк О. С. Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні: моногр. / О.С. Лопюк. – К.: Ліра-К, 2015. – 356 с.
6. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : монограф. / П. М. Любченко. – Х. : Одиссей, 2006. – 352 с.
7. Нестерович В. Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів : проблеми конституційної теорії та практики : монограф. / В.Ф. Нестерович / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ імені Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 736 с.
8. Про сприяння розвитку громадянського суспільства : Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68 / Офіційний веб-сайт Президента України. [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805> - назва з екрана.
9. Чистоколяний Я. Періодизація основних етапів становлення та розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні / Я. Чистоколяний // Історико-правовий часопис. – 2016. – № 1 (7). – С. 107-111.
10. Alexander J. C. Civil Society I, II, III : Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations / In the book : Real Civil Society / Dilemmas of Institutionalization / Ed. By Jeffrey C. Alexander. – Lon-don : New Delhi, 1998. – 326 p.

Чистоколяний Я.В. Основные направления развития гражданского общества в независимой Украине в трансформационный период

Статья посвящена периодизации основных этапов генезиса и выявлению основных направлений развития гражданского общества в независимой Украине в трансформационный период. Обобщаются взгляды отечественных и зарубежных учёных в вопросах периодизации генезиса гражданского общества и представляется авторская концепция становления и развития гражданского общества и его институтов в независимой Украине. Выявляются и систематизируются тенденции развития гражданского общества и его основных институтов в Украине в 2013-2016 гг., раскрывается содержание соответствующих тенденций.

Ключевые слова: *гражданское общество, генезис гражданского общества, развитие гражданского общества, тенденции развития гражданского общества, институт гражданского общества.*

Chistokolyany Y.V. The main directions of development of civil society in independent Ukraine in a transformational period

The article is devoted periodization main stages of genesis and identify promising areas of civil society in independent Ukraine in a transformational period. Sum-marizes the views of domestic and foreign scholars on periodization and genesis of civil society presented the author's concept of formation and development of civil so-ciety and its institutions in the independent Ukraine. Are identified and systematized trends of civil society and its major institutions in Ukraine in 2013-2016 gg., Dis-closed the contents of the relevant trends.

The development of Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social state of law, in which a person's life and health, honor and dignity, integrity and secu-rity, in accordance with Articles 1 and 3 of the Constitution of Ukraine recog-nized the supreme value, is not possible without the active participation in the state and law-making processes of the public, civil society and its institutions. Civil socio today has become an important subject of constitutional-legal relations, although the meaning and scope of his personality is now under discussion in legal science.

It is claimed that the constitutional and legal realities in today's scientists and activists of community particular relevance is the issue of strengthening and further development of civil society in Ukraine. Solving this problem requires answers to questions about the genesis of periods of civil society and the main trends of its de-velopment in Ukraine in the medium term.

Key words: civil society, the genesis of the civil society, civil society, development trends of civil society, the institution of civil society.